

обрядовість козаків, що звичайно свідчило про те, що така інформація представляла інтерес для читачів.

Galyna Levchenko

***The press as the center of Cossack studies in the XIX c.
(an example of newspaper «The Messenger of Odessa»)***

The paper analyzes the material of the newspaper «The Messenger of Odessa» (1827–1894), which provides the opportunity to explore topics of Cossack studies. Also there is identified the authors of publications and their role in promoting of Cossack studies among readers of the newspaper.

Key words: *«The messenger of Odessa», the South of Ukraine, publication, authors.*

Галина Левченко

***Периодическая печать как центр казакведческих изучений XIX в.
(на примере газеты «Одесский вестник»)***

В статье проанализированы материалы газеты «Одесский вестник» (1827–1894), которые дают возможность исследовать казакведческую тематику. Также указаны авторы публикаций и их роль в популяризации казакведческих исследований среди читателей периодического издания.

Ключевые слова: *«Одесский вестник», юг Украины, казачество, публикации, авторы.*

Рецензент: О.Є. Музичко, к.і.н., доцент (Одеський національний університет імені І.І.Мечникова).

УДК 930.2 (929) (092) (093)Сингаревич«18/19»

Олександр Музичко

**РОДИНА СИГАРЕВИЧІВ У ПРОЦЕСІ УКРАЇНСЬКОГО
НАЦІЄТВОРЕННЯ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.**

Метою статті є реконструкція внеску родини Сигаревичів, передусім Дмитра Дмитровича Сигаревича (1868 – 1914), у процес українського націєтворення наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключові слова: *Сигаревич, Одеса, український студентський рух.*

Історія міст України недостатньо усвідомлена як історія українського етнічного простору. Більшість авторів наголошують на ледь помітній українській присутності у містах, оперуючи лише даними далеко не бездоганного Всеросійського перепису 1897 р. Показово, що ця теза переважає у працях авторів, що позиціонують себе як антипозитивісти, представники модерних наднаціональних історіографічних течій, схильних до гіперузагальнень. Кропітке занурення у море джерел замінює для них користування інформацією «з других рук», визначених авторитетів. У світлі негативістського підходу малозрозумілим є різкий сплеск українського руху у 1917 – 1920 рр., що змусив рахуватися з українським чинником всі інші національні громади та ледь не призвів до утвердження Української держави. Метафізичні, поза історичні трактування цього явища виглядають непереконливо (на кшталт лише впливу Великої війни чи послаблення тиску, який в багатьох аспектах навіть посилювався).

Український національний рух, як і загалом українське національне життя, вирували у містах України, готуючи ґрунт для закономірного прориву за доби революції і різкого зростання українського впливу у 1920-х рр. Доведення цієї тези неможливе без послідовної, комплексної джерелознавчої праці, реконструкції фактів, що можуть підважити догматичні, але від того не менш модні в певних колах, націєлогічні конструкції. Одним з плідних методів дослідження історії національних рухів є біографічний, адже важка та часто невдячна праця на ниві служіння справі пробудження власного народу, вимагала неабиякої жертвовності, відваги, що могло бути уділом певного, сильного, типу людей. Особистостей, яких вже сучасники небезпідставно цінували як деміургів нації, носіїв героїчного чиннику в історії, не бракувало в історії Українського Причорномор'я. Життєвий шлях найвеличніших з них (М. Комаров, М. Аркас, Є. Чикаленко, І. Луценко, І. Липа, С. Шрамченко та ін.) вже викликав значний інтерес з боку сучасних дослідників. Найчастіше йдеться про внесок в українську справу цілих родин.

У цій статті за допомогою просопографічного підходу прагнемо повернути з історіографічного «небуття» історію родини (в даному разі у великому сенсі) Сигаревичів: Дмитра та Володимира Сигаревича та їх дружин – відповідно Ганну та Ірену (на жаль, ця постать за браком джерел так і залишилась для нас «загадковою»). В центрі цього колективного портрету перебуває Дмитро Дмитрович Сигаревич (1868 – 1914), якого сучасники одностайно зараховували до провідників українського національного руху початку ХХ ст. Доволі часто він згаданий у статтях з історії українського національного руху, краєзнавчих нарисах, є й спеціально йому присвячені розвідки¹⁹⁵. Проте кількість так і не втілилась в якість, або зі згадок так і утворився загальний портрет. Найчастіше маємо справу з непоодиноким в історіографії феноменом переказу, або й прямого копіювання головного протографа, в даному разі – спогадів А. Синявського¹⁹⁶. Про інших Сигаревичів в літературі взагалі не згадано.

¹⁹⁵ Енциклопедія українознавства. – Львів, 2000. – С. 2805; Син волинської землі // Думка. – 1992. – 13 жовтня; Болдирев О. Одеська громада. Історичний нарис про українське національне відродження в Одесі у 70-ті рр. ХІХ — початку ХХ ст. – Одеса, 1994. – С. 100, 116; Чабан М. Він зачаровував учнів // Зоря. – 1997. – 7 серпня; Чабан М. Діячі Січеславської «Просвіти» (1905 – 1921). – Дн-к, 2002. – С. 401 – 405; Заруба В. Антін Синявський: життя, наукова та громадська діяльність (1866 – 1951). – Дн-к, 2003. – С. 11, 67, 70-77 та ін.; Зленко Г.Д. Громаді віддав себе // Зленко Г.Д. Лицарі досвітніх вогнів. 33 портрети діячів одеської «Просвіти» 1905-1909 років. – Одеса, 2005. – С. 48-54; Мисечко А.І. Український рух в Одесі наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. – Одеса, 2006. – С. 15, 17, 20, 26, 29, 34; Старовойтенко І. Євген Чикаленко: людина на тлі епохи. – К., 2009. – С. 57, 151, 249, 378; Назарова Є.П. Український національний рух в Херсонській і Таврійській губерніях на початку ХХ ст. // Історичний архів. Наукові студії: Зб. наук. пр. – Миколаїв, 2009. – Вип. 3. – С. 59-63; Чикаленко Є., С. Єфремов. Листування. 1903-1928 роки / Упоряд. та вс. ст. І. Старовойтенко. – К., 2010. – С. 354.

¹⁹⁶ Синявський А. Д. Сигаревич // Синявський А. Вибрані праці. – К., 1993. – С. 111-116.

Д. Сигаревич народився 1868 р. у родині дворянина штабс-офіцера, а згодом фінансового урядовця Дмитра Миколайовича Сигаревича та Антоніни Йосипівни. У перших некрологах низка авторів, зокрема, близькі друзі покійного, називали місцем його народження Одесу¹⁹⁷. Д. Дорошенко навіть наголошував, що Д. Сигаревич вважав рідним містом Кременець на Волині, хоча народився в Одесі. Однак М. Гордієвський та А. Синявський називали місцем народження діяча Волинь, щоправда, без вказівки на конкретне місто чи село. Саме думка цих авторів є пануючою в історіографії. За браком метричних документів Дмитра, найбільш достовірним виглядає один з актів діловодства Новоросійського університету (НУ), в якому вказано, що він народився у місті Заслав Волинської губернії¹⁹⁸. Це ж джерело дозволяє уточнити дату народження – 29 липня, – тоді як А. Синявський називав 2 липня, а А. Ніковський та Б. Комаров та анонім з «Украинской жизни» взагалі твердили про 1870 як рік народження. Втім, вже у дитячому віці, дець в 10-11 років, Д. Сигаревич переїхав разом з батьками до Одеси, де його батько посів місце банківського службовця. Тому за становленням своєї особистості та першими і, як з'ясувалося, найважливішими проявами діяльності, його слід вважати корінним, «повноправним» одеситом (напрошується паралель з іншим одеським громадянином початку ХХ ст. Л.П. Ковальчуком). До речі, першим учасником одеського українського національного руху, уродженцем Одеси, був знаменитий архітектор Ф. Нестурх (1857 р.н.), а дуже близький до нього «статус» мав уродженець передмістя, одноліток В. Сигаревича, М. Слабченко. В одному з текстів Д. Сигаревич згадував про місто своєї молодості, шкодуючи про втрату ним свого багатонаціонального, багатомовного, європейського обличчя, від якого наприкінці ХІХ ст., за його спостереженнями, залишились лише рештки¹⁹⁹.

Вже в Одесі у 1882 р. в сім'ї народився брат Дмитра Володимир. Фото Володимира із студентської справи, хай лише незначною мірою, але компенсує, прикру відсутність світлини Дмитра. Слід лише сподіватися на схожість між рідними братами²⁰⁰. «Побачити» Дмитра дозволяють згадки А. Ніковського про нього як високого, міцного, худорлявого чоловіка.

¹⁹⁷ Василько А. Д. Сигаревич // Рада. – 1914. – 27 березня; Смоленский И.А. Д.Д. Сигаревич // Южная мысль. – 1914. – 18 марта; Д.Д. Д.Д. Сигаревич // Світло. – 1914. – № 7-8. – С. 98-101; Комаров Б. Пам'яті Дмитра Сигаревича // Нові шляхи. – 1919. – 4 квітня; Украинская жизнь. – 1914. – № 4. – С. 100.

¹⁹⁸ Список студентов и посторонних слушателей Императорского Новороссийского университета в осеннем полугодии 1890-1891 уч. года. – Одесса, 1890. – С. 4-5.

¹⁹⁹ Сигаревич Д. О методике и целях изучения иностранных языков в средней школе. (Заметки стороннего наблюдателя) // Вестник воспитания. – 1911. – № 6. – С. 158.

²⁰⁰ ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 5. – Спр. 11949. – Арк. 4.

Середню освіту Дмитро отримав у 3 Одеській чоловічій гімназії, Володимир – у 5. В одній зі статей Д. Сигаревич наполягав на вирішальній ролі в наверненні до українства видатної особистості, від чого напряду залежала причетність або непричетність певної молоді людини до українського народу. Д.Сигаревичу в цьому плані пощастило (а вірніше українському руху з Д. Сигаревичем): в гімназії він познайомився з вчителем історії Леонідом Анастасійовичем Смоленським. Значення вчителя зросло у зв'язку зі смертю батька Сигаревичів у 1894 р. Для характеристики морального образу Дмитра важлива згадка в актовому документі про те, що з часу смерті батька він перетворився на дуже дбайливого опікуна та вчителя свого брата²⁰¹. Дмитро вплинув і на формування українських патріотичних переконань Володимира. Додатковим чинником зближення з вчителем могло бути те, що в один час з Дмитром в одеському університеті на одному і тому ж історико-філологічному факультеті навчалися сини Л. Смоленського Леонід та Ілля.

Все подальше життя Д. Сигаревич зберігав пієтет до свого вчителя. Він зазначав, що «за последние 30 лет я знаю в Новороссийском университете не более 1-2 профессоров истории, которые и по широте образования, и по глубине мысли могли бы равняться с Л. Смоленским». Він згадував, що Л. Смоленського не прийняли викладачем до Новоросійського університету та запросили «бездарного професора Перетятковича»²⁰². Д. Сигаревич свідчив, що «темой бесед служила всегда история и философия истории. Насквозь пропитанный гуманизмом, он вносил в свое историческое мировоззрение не убеждение в непреложность сухих экономических проблем, а глубокую веру в силу человеческого духа, в непобедимость вечных идей правды и добра. Был идеалистом, а не экономическим материалистом. Признавал параллелизм этих факторов. Только в национальной форме человечество проявляет индивидуальный дух. Интернационализм есть правильно выраженный и понятый национализм».

Таким чином, хоча вищу освіту Д. Сигаревич здобув у 1888 – 1892 рр. на історико-філологічному факультеті Новоросійського університету (перші півтора року навчався на юридичному факультеті), а Володимир на медичному, становлення їх громадських та історичних поглядів головним чином відбулося у колі Одеської української громади. З університетських професорів на Дмитра вплинув професор кафедри російської історії НУ українофіл, О. Маркевич. А. Синявський згадував про участь Д. Сигаревича у чаюваннях молоді на квартирі професора.

²⁰¹ Там само. – Арк. 44.

²⁰² Сигаревич Д. Жертва старого режима // Одесский листок. – 1905. – 17 ноября.

Д. Сигаревич згадував, що в одній з розмов з ним О. Маркевич, що звертав велику увагу на фольклорні джерела, розповів про велике враження, яке справив на нього виступ кобзаря О. Вересая на Київському археологічному з'їзді²⁰³. Під час навчання на юридичному факультеті він мав можливість відчувати вплив талановитого педагога історика права Ф. Леонтовича, що закликав вивчати суспільні форми буття. Щодо Володимира аналогічну роль міг виконати член громади, професор М. Сидоренко. З університету Д. Сигаревич вийшов широко ґрунтованою людиною. В цьому плані показовими є його спогади про те, що під час візиту на студентський бал відразу після закінчення університету, він був вражений невіглаством одного юнака в питаннях класичної російської літератури²⁰⁴.

Більше знаємо про суспільно-політичний аспект студентства Д. Сигаревича. А. Синявський твердив, що у 1890 р. в Одесі була заснована молода громада на драгоманівських засадах. У грудні 1891 р. М. Комарова повідомила Лесю Українку про об'єднання А. Синявського, І. Смоленського та Д. Сигаревича у гурток, молоду громаду²⁰⁵. Інші джерела повідомляють про те, що Д. Сигаревич очолив в Одесі осередок «Братерства тарасівців». Імовірно, малася на увазі саме група, заснована у 1890 або 1891 р., хоча не виключено й те, що це були окремі явища²⁰⁶.

Студентська громада була частиною ширшої групи – Одеської української громади, що виникла внаслідок інтелектуального впливу А. Смоленського. В одній зі статей Д. Сигаревич критикував громади за несистемність у діяльності, але називав їх «огнищами, де жеврів священний вогонь народної волі»²⁰⁷. Д. Сигаревич працював у громаді з 1893 р. разом зі своєю дружиною (з 1897 р.), німкенею Ганною Карлівною Генріхсен, донькою відомого одеського лікаря та науковця Карла Романовича Генріхсена (1838 – 1898). Подружжя мало дітей, проте про їх долю нічого невідомо. Мешкала родина на Херсонській вулиці, дім 40, неподалік від квартир двох провідників українського національного руху І. Луценка та С. Шелухина. Громадівці найчастіше збиралися у квартирі А. Смоленського на Старопортофранківській вулиці²⁰⁸. Показово, що наприкінці кожних зборів вони співали «Марсельєзу» в україномовному перекладі А. Смоленського²⁰⁹. Д. Сигаревич любляв «Вічний революціонер» І. Франка.

Велике враження на молодого науковця справили твори

²⁰³ Корнич Д. О кобзарях // Южные записки. – 1904. – № 11. – С. 35-36.

²⁰⁴ Сигаревич Д. О домашнем чтении по литературе // Вестник воспитания. – 1910. – № 6. – С. 111.

²⁰⁵ Заруба В. Антін Синявський: життя, наукова та громадська діяльність (1866 – 1951). – Дн-к, 2003. – С. 77.

²⁰⁶ Юрій Коллард. Спогади юнацьких днів: 1897-1906 (режим доступу: <http://exlibris.org.ua/kollard/r01.html>); Наумов С.О. Братство тарасівців // Український історичний журнал. – 1999. – № 5. – С. 38.

²⁰⁷ Сигаревич Д. Відродження України // Южные записки. – 1905. – № 50. – С. 15.

²⁰⁸ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (ІР НБУВ). – Ф. Х. – № 18110. – Арк. 6.

²⁰⁹ ІР НБУВ. – Ф. Х. – № 18110. – Арк. 2.

М. Комарова, адже читаючи їх «ніби чуєш живу народну мову. Серед російських письменників славу такого стиліста придбав собі проф. Ключевський. І справді, він досяг надзвичайної, я сказав би, стилізації народної великоросійської мов. Читаючи твори Михайла Федорович, відчуваєшся те саме, лише в сфері української мови». Д. Сигаревич згадував, що «коли Л. Смоленський був душею одеської громади, то її нервами був М. Комаров... Молодь у своїх зносинах і симпатіях до одеських громадян старшої генерації, до так званої Старої Громади, розбивалась на 2 групи: за широкими поглядами, за «виробленням світогляду» зверталися до Л. Смоленського, а по справам українським за порадою до М. Комарова. Правда, молодь більше схилялась на бік Смоленського, більш тяглась до нього. Тому сприяли особисті риси Л. Смоленського: його надзвичайна гостинність, веселість і найголовніше, що любила молодь – широкі, далекосяжні оптимістичні погляди. До того ж Л. Смоленський ніколи дуже пильно не приглядався до молоді: прийшов, сів, їси, пий, слухай. Гостинний господар всім радий, до всіх прихильний. М. Комаров розбирався в ній, наділяв своїми симпатіями тільки тих, які йому здавалися сталими і певними з боку українства»²¹⁰. М. Гордієвський називав Д. Сигаревича серед найретельніших відвідувачів лекцій Л. Смоленського, а громадівець Є. Чикаленко – серед членів, щиро відданих справі національного відродження українського народу²¹¹.

Д. Сигаревич виконував дві основні функції: зв'язкового з галичанами та своєрідного дядьки-наставника для одеської студентської молоді, в тому числі курсисток. Наприкінці 1890-х років одесит налагодив стосунки з М. Грушевським та Науковим товариством ім. Т. Шевченка²¹². Він брав участь в роботі товариства, обміні літературою, підтримував листування. Найважливішими були особисті подорожі Д. Сигаревича до Галичини. У 1897 р. разом з дружиною під час їх весільної подорожі за кордон, вони виконали доручення громади в різних справах до НТШ. У 1899 р. його відрядили вже спеціально у громадських справах²¹³. У 1900 р. Д. Сигаревич привіз львів'янам пожертви одеситів на українську культурну справу та зустрівся з І. Франком, О. Маковієм та В. Гнатюком²¹⁴. На засіданнях одеської громади Д. Сигаревич інформував однодумців про життя українців у Галичині.

²¹⁰ Корнич Д. М.Ф. Комаров як громадський діяч // Рада. – 1914. – 12 січня.

²¹¹ Чикаленко Є. Спогади (1861 – 1917). – К., 2003. – С. 151.

²¹² ЦДДА у Києві. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 871. – Арк. 259. 1897 – 1 арк.; Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 400; 2282; Чикаленко Є., С. Єфремов. Листування. 1903-1928 роки / Упоряд. та вс. ст. І. Старовойтенко. – К., 2010. – С. 39.

²¹³ ІР НБУВ. – Ф. Х. – Спр. 5069.

²¹⁴ Листування Володимира Гнатюка з Михайлом Грушевським / Упор., автор вст., комент. та покажч. доц. Н.В. Руденко. – Запоріжжя, 2006. – С. 26.

Д. Сигаревич загалом посідав у громаді місце своєрідного «міністра зовнішніх справ». У 1897 р. він був делегатом від Одеси на велелюдному таємному з'їзді представників української інтелігенції у Києві з метою формування «Загальної української безпартійної демократичної організації» за участі В. Антоновича, О. Кониського, М. Лисенка, М. Старицького, М. Міхновського, західних українців О. Маковія та С. Смаль-Стоцького²¹⁵. «Маючи центр у Києві, діяльність місцевих громад і гуртків значно оживилася. Щороку, а іноді і двічі на рік, найчастіше в Києві, а зрідка і в інших місцях – Одесі, Катеринославі, аби знаходилися сприятливі з боку конспірації умови, з'їздилися представники місцевих громад, обговорювали звіт н[ашого] президіуму, вислухували доповіді з місць, ухвалювали проекти і шляхи роботи, вибирали на новий рік новий президіум, виконавчий центр», – згадував С. Ерастов. А. Синявський та М. Гордієвський наголошували, що Д. Сигаревич належав до «лівого» крила Одеської громади. До цих оцінок, висловлених наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. слід ставитися обережно, але цю лівизну, на нашу думку, слід передусім інтерпретувати передусім як прагнення до виходу українського руху поза межі суто культурницької роботи, політизації завдань та діяльності. Соціалістичні переконання, властиві для представників національних рухів того часу, не відігравали в даному разі вирішальної ролі у свідомості та діяльності Д. Сигаревича.

Справа налагодження зв'язків з молоддю полегшувалася тим, що Д. Сигаревич інтенсивно викладав російську мову та історію у низці одеських гімназій: жіночих гімназіях Куракіної, К.С. Пашковської, О.Г. Шольп, А. Полікарпової-Козленко, п'ятій чоловічій. Міським гімназістам, що майже всі ніколи не бували у сільській місцевості, Д. Сигаревич намагався прищепити вміння бачити навколишнє середовище. У 1902 р. він здійснив з гімназистками подорож у район Тирасполя²¹⁶. А. Ніковський навів захоплений образ Д. Сигаревича-викладача, що разюче нагадує образ А. Смоленського: «мав гарний голос і вмів промовляти з великою експресією. На лекціях бували такі моменти, що дзвоник давно вже зробив перерву і кінець її, вже інший учитель заходить до класу, а Д.Д., захоплений сам широко змальованою картиною з європейської історії, нічого не чує так сам, як і його зачаровані слухачки. Історію знав дуже добре, засвоїв кращі критичні методи вивчення її та як педагог, умів більше інших учителів зацікавити

²¹⁵ Ерастов С. Спогади /Упор. І. Старовойтенко, О. Рибалка // Пам'ятки України: історія та культура. – 2006 – № 3. – С. VIII.

²¹⁶ С-ч Д. Ученическая экскурсия в Кицканский монастырь // Записки Крымского горного клуба. – 1902. – № 9-10. – С. 13-17.

своїх учениць історією... Не виходив ніколи за межі даних науки та історичної правди і цим приносив велику користь молодій українській аудиторії, що тоді готова приймати все на віру та впадати в захват од кожного факту з української історії та сучасного життя»²¹⁷. Недаремно, за спогадами Л.О. Василевської («Дніпрова Чайка»), згадуючи про Д.Сигаревича, сучасники додавали до його імені такі промовисті епітети як «молодий полеміст», «вогненний». Як людину великого темпераменту, глибоких знань, широкої освіти згадував свого приятеля А.Синявський. «надзвичайно жваву та енергійну людину, широко освічену, особливо добре ознайомлену з польсько-українськими відносинами» – Б. Комаров. «Прекрасным педагогом и воспитателем, гуманным начальником, сердечнейшим человеком», вважав Д. Сигаревича І. Смоленський²¹⁸

Обраний 14 березня 1900 р. членом педагогічного відділу Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті (ІФТ при НУ), Д.Сигаревич 6 років регулярно брав участь у його засіданнях, дискусіях, виступав з доповідями, обстоюючи демократичні традиції у вихованні²¹⁹. У 1901 р. під час дискусії щодо доповіді І.Каменського «О наглядности в преподавании истории», опонуючи доповідачу, який відстоював думку про максимальну заміну словесного пояснення наочними посібниками, Д.Сигаревич зауважив, що краще викладати історію образною, картинною, мовою, аніж поверхово ознайомлювати з подіями за допомогою невиразних ілюстрацій²²⁰. У 1904 р. він взяв участь у дискусіях щодо доповідей І.Єгунова «О мнимой и специфической малоспособности учащихся» та М.Лебедева «Творчество в истории». З просвітницькою місією педагог виступав у Народній аудиторії Слов'янського благодійного товариства ім. Св.Св. Кирила та Мефодія з популярними лекціями на історичні та філологічні теми. Вплив Д. Сигаревича збільшився з призначенням його завдяки зусиллям громадянців у 1902 р. на посаду директора сирітського притулку. Користуючись віддаленістю притулку від центру міста, Д. Сигаревич і тут намагався згуртувати молодь з метою поширення українського світогляду, читаючи дітям «Кобзар» та лекції з історії України.

Як один з організаторів першої української студентської групи і отже засновник українського студентського руху в НУ, Д. Сигаревич мав всі підстави втілювати свій досвід у молодшому

²¹⁷ Василько А. Д. Сигаревич // Рада. – 1914. – 27 березня.

²¹⁸ Смоленский И.Л. Д.Д. Сигаревич // Южная мысль. – 1914. – 18 марта.

²¹⁹ Сигаревич Д. Д. Частная инициатива в учебном деле // Летописи Историко-филологического общества при Новороссийском университете. – Т. 15. – Одесса, 1906.

²²⁰ Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском университете (далее – Летопись). – Т. 9. – 1901. – Протоколы. – С. 34.

покоління студентів набору останніх років XIX – початку XX ст. У 1900-1901 рр. студент фізико-математичного факультету НУ Б.Комаров згадував, що восени 1900 р. Д. Сигаревич створив першу студентську українську громаду (Б.Комаров помилково вважав її взагалі першою в історії НУ), членам якої він планував прочитати українською мовою курс лекцій з історії України²²¹. В іншому тексті Б. Комаров менш конкретно згадував про факт існування на початку XX ст. в НУ гуртка, шанувальників творчості І. Франка, прибічників ідеї соборності України. У нещодавно опублікованих спогадах Б. Комарова ця важлива теза (адже сьогодні в історіографії виникнення цієї громади відсувають на роки 2-3 пізніше) розгорнута. Він писав, що з «молодим, талановитим вчителем історії» Д. Сигаревичем він познайомився завдяки дружбі з В. Сигаревичем. У вересні 1900 р. педагог запропонував своєму братові та Б. Комарову прочитати працю М. Драгоманова «Историческая Польша и великорусская демократия», проте для обох праця виявилася заважкою для розуміння. Кілька місяців потому Д. Сигаревич запросив Б. Комарова, брата та ще трьох студентів додому, прослухати в його виконанні курс з історії України, але натомість прочитав лекцію про Французьку революцію (одну з улюблених тем Л.Смоленського). Нечисленні слухачі були вражені тим як промовець рельєфно та з ентузіазмом описав події, які наче воскресли перед їх очима²²². Однак, ледве окреслившись, громада була розвіяна репресіями за участь у студентських заворушеннях.

Попри таку увагу до історії революцій, у листі до В. Гнатюка від 5 квітня 1901 р. він більше нарікав не на владу, а на необережність та радикалізм самих студентів. Д. Сигаревич писав, що «сього академічного року зложився в університеті невеличкий гурток український» у складі Б. Комарова, брата та ін²²³. Причиною швидкого занепаду цього гуртка Д. Сигаревич вважав жваву участь його членів у студентських заворушеннях, нарікаючи на нехтування молоддю увіщувань старших про необхідність більш обережної лінії поведінки, «пам'ятаючи як трудно з'єднатися українській молодіжі». За спостереженнями одеського кореспондента В. Гнатюка, $\frac{3}{4}$ українського гуртка була виключена з університету і змушена продовжити навчання або в інших закладах, або за кордоном. Однак вже восени 1903 р. одеська українська студентська громада відродилася зі вступом, а частково поверненням, до університету та жіночих курсів низки харизматичних осіб: І. Бондаренка,

²²¹ Комаров Б. Пам'яті Дмитра Сигаревича // Нові шляхи. – 1919. – 4 квітня.

²²² Комаров Б. Мої університети // Дом князя Гагарина. – В. 6. – Ч. 1. – Одеса, 2011. – С. 159.

²²³ Відділ рукопису Львівської Національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. – Ф. 34. – Оп. 1. – Спр. 504. – Арк. 1.

В. Сигаревича, М.Слабченка, В.Пащенко, Г.Чикаленко, Ірени Сигаревич (дружини В.Сигаревича) та ін.²²⁴ Г. Чикаленко згадувала, що «спокійної, розважної вдачі» В. Сигаревич «все стримував гарячих, завзятих, з крайніми, хоч різних напрямів, намірами: Пащенко – націоналіста та Слабченка – соціаліста». Місію основного «дядьки-наставника» узяв на себе Д. Сигаревич, який надавав приміщення для зборів, шевченківських свят. Під час шевченківського свята він виголосив молоді гарний і змістовний реферат, що підсилив їх піднесений настрій. Головною формою діяльності громади і водночас пропаганди української ідеї, навернення інших осіб до українства, були збори громади. Після ділової частини громадівці часто робили доповіді: І. Бондаренко, В. Пащенко про українські революційні партії, В. Сигаревич щось із популярної медицини тощо, або співали, грали, декламували, особливо готуючись до Шевченківського свята. Громадівці підтримували тісні контакти з грузинським студентським земляцтвом. Однак невдовзі одеська студентська громада була розгромлена, а більшість учасників звільнені з університету. Щоправда, частина з них поновились, зокрема, В. Сигаревич у 1905 р., але завершив навчання вже в Юр'ївському університеті. На час початку Великої війни він працював лікарем в Оренбурзькому краї. Інших відомостей про нього ми не маємо.

На відміну від інших мемуаристів, М. Гордієвський наголошував не лише на одеському впливі «привабливої постаті, видатного педагога та громадського діяча» Д. Сигаревича, але й загальноукраїнському, адже «те, що він зробив в Одесі й поза Одесою становить його на один щабель з найвидатнішими українськими культурними діячами нашого Півдня... Його вплив на молодь сягає далеко поза межі Одеси. Коли під час зимових вакацій до Одеси приїжджали з Києва студентки та курсистки задля встановлення зв'язків з Одеською українською громадою, вони завжди збиралися у Сигаревича»²²⁵.

До менш системних, але від того не менш важливих і помітних напрямків діяльності Д. Сигаревича в одеській громаді слід зарахувати публіцистичну творчість та організацію культурно-просвітницьких акцій. Перші відомі нам статті Д. Сигаревича з'явилися на шпальтах чотирьох номерів (9, 11, 12, 13) часопису одеської громади «По морю и суше» у 1895 р. Д. Сигаревич помістив чотири замітки під назвою «Местная хроника», в яких здебільшого повідомляв у нейтральному тоні про комунальні справи. Проте, згадуючи про виставку зброї, він не зміг втриматися від більш аналітичного коментаря, цінного для

²²⁴ Чикаленко Г. Українська студентська громада в Одесі в 1903-04 р. // З минулого. – Варшава, 1939. – Т. 2. – С. 74 – 88.

²²⁵ ІР НБУВ. – Ф. Х. – Спр. 5069.

біографа як відбиття його пацифістських настроїв: «становится грустно при мысли, что потрачено столько изобретательности на усовершенствование искусства убивать друг друга. В уме невольно встает вопрос, доживет ли когда-нибудь человечество до того, чтобы весь запас умственной и нравственной энергии, затрачиваемый на это дело, будет направлен на цели мира и любви? Какую оно картину из себя тогда представит»²²⁶. Після вже згаданої замітки про подорож з гімназистками, Д. Сигаревич напередодні революції заявив про себе як автор двох культурологічних статей про кобзарів та М. Старицького. Він наголошував на більшій ступені ліричності та драматизму дум порівняно з російськими билинами, що забезпечує першим більший резонанс у душах слухачів. «Якщо б кобзарі щезли, український народ втратив би носіїв рідної, самобутньої культури, рідна інтелігенція – сильного збудника любови до рідного, культура – чудових інтерпретаторів скарбниць народної музики та поезії», – резюмував автор²²⁷. У статті про творчість М. Старицького одесит наголосив на її самобутності, бажанні автора вивести українську літературу на широкий світовий шлях²²⁸. Д. Сигаревич використовував здобутки західноукраїнських авторів В. Гнатюка та І. Франка. Всі згадані статті з'явилися або анонімно, або під криптонімами, або псевдонімом (Д. Корнич), що напевно свідчить про побоювання автора за свої посади у гімназіях в умовах цезурного тиску.

Унікальним внеском Д. Сигаревича в українське життя Одеси була організація виступів у місті українських кобзарів. Наприкінці 1903 р. у Народній аудиторії з великим успіхом співав сліпий кобзар з Чернігівщини Т. Пархоменко²²⁹, а згодом його учень Г. Ткаченко.

На революційні 1905 – 1907 рр. припадає апогей діяльності Д. Сигаревича і водночас перелам, великою мірою трагічний, у його житті. Увиразнились всі попередні напрямки діяльності педагога і найбільше – політичний, з огляду на можливості, що відкривала радикалізація суспільного розвитку і лібералізація політичного режиму. Двома основними «революційними плацдармами» для Д. Сигаревича стали ІФТ при НУ та одеське Українське товариство «Просвіта».

18 лютого 1905 р. Д. Сигаревич взяв участь у резонансному засіданні ІФТ при НУ, де вперше в Наддніпрянській Україні відбулося відкрите наукове обговорення концепції історії Східної Європи М. Грушевського за участі провідних одеських професорів-гуманітаріїв²³⁰; 2 квітня 1905 р. – був одним з найпомітніших

²²⁶ Местная хроника // По морю и суше. – 1895. – № 11 – С. 9.

²²⁷ Корнич Д. О кобзарях // Южные записки. – 1904. – № 11. – С. 33-36.

²²⁸ Корнич Д. М.П. Старицкий // Южные записки. – 1904. – № 20. – С. 39-43.

²²⁹ Корнич Д. О кобзарях // Южные записки. – 1904. – № 11. – С. 35.

²³⁰ Летопись. – Т. 12. – 1905. – Протоколы. – С. 23-24.

фігурантів резонансного опозиційного засідання педагогічного відділу, присвяченому шкільній реформі, на якому рішуче засудив російських шовіністів. Саме участь та виступи на цьому засіданні передусім інкримінували педагогу в роки реакції. На початку березня 1906 р. Д. Сигаревича обрали в комісію для вироблення нових програм з історії для середньої школи. Найважливішим кроком Д. Сигаревича в ІФТ при НУ було запрошення ним на 210 засідання 24 березня 1906 р. вже згаданого кобзаря Т. Пархоменка. Вперше в офіційному російсько-імперському науковому товаристві його члени та багато сторонніх осіб мали можливість почути виконання українських дум, зокрема «Буря на Чорному морі», «Морозенко», жартівливі пісні²³¹. Перед початком виступу кобзаря Д. Сигаревич розповів про значення українських дум. Акція мала великий успіх, а її організатор отримав подяку від ІФТ при НУ. Однак сучасники та подальші дослідники не зафіксували цю подію, напевно, ототожнивши її з приїздом кобзаря 1903 р.

1905 р. пройшов під знаком консолідації та увиразнення української національної громади Одеси, дедалі жвавішої участі її очільників у політичному житті. Навесні 1905 р. Д. Сигаревич у статті підсумував досвід західних українців у розвитку нації, тим самим намітивши програму дій і для наддніпрянців²³². 23 листопада 1905 р. в Одесі відбувся перший у Російській імперії український мітинг за участі близько 2 тисяч українців, до яких приєдналися представники інших національних громад міста (4 грудня 1905 р. Д. Сигаревич взяв участь у другому одеському українському мітингу²³³). Д. Сигаревич належав до центральних постатей першого мітингу, адже лише він, І. Луценко та С. Шелухин отримали право на «загальне» слово. Якщо І. Луценко привітав присутніх та визначив основні завдання, С. Шелухин зупинився на історії України від Київської Русі до ліквідації Гетьманщини, то промова Д. Сигаревича з промовистою та знаковою для історіографії назвою «Відродження України» була присвячена історії українського національного руху (відродження) з кінця XVIII – до початку XX ст., тобто, як сказали б тепер, «сучасній» історії.

Виголошена українською мовою, вона була вперше в історії одеської преси²³⁴ опублікована цією ж мовою в одеському часописі²³⁵. Невдовзі промову частково опублікували в першій україномовній одеській газеті²³⁶. Виокремимо такі основні тези промови: регресивна роль Росії в історії України (показовою в

²³¹ Летопись. – Т. XVI. – 1910. – Протоколы. – С. 10.

²³² Корнич Д. Просветительская деятельность галицких русских // Южные записки. – 1905. – № 4. – С. 39-45.

²³³ Украинский митинг // Одесский листок. – 1905. – 6 декабря.

²³⁴ Комаров Б. Пам'яті Дмитра Сигаревича // Нові шляхи. – 1919. – 4 квітня.

²³⁵ Сигаревич Д. Відродження України // Южные записки. – 1905. – № 50. – С. 12-17.

²³⁶ Сигаревич Д.Д. Відродження України // Народня справа. – 1906. – № 1.

цьому аспекті є оцінка значення М. Костомарова: «в ряді талановитих творів змалював славу та тяжку історію України. Він показав яскраво, чим жила Україна в минулому, він з'ясував перед суспільністю, що воля і братство були забуті на Україні і замінені урядом на політичну неволю і кріпацтво»); незнищенність українського народу («все можна зламати, але «душу живу» – ніколи в світі!»); слово, думка, часто бувають дієвішими за зброю; завдяки можливості розвивати українську культуру у Галичині, українська мова перетворилась у справжню наукову мову; Галичина, колись пробуджена наддніпрянцями, тепер має повернути «борг» та підтримати їх у святій боротьбі за національне визволення. Д. Сигаревич став також літописцем мітингу. Він зауважив, що «за багато років свого політичного рабства українці в перший раз змогли вільно заговорити на рідній мові про власні потреби» та висловив побажання, аби у всіх містах та селах інтелігенція організувала аналогічні мітинги з метою піднесення політичної самосвідомості²³⁷.

Згадка про політичну самосвідомість не була випадковою, адже мітинг розглядався українськими провідниками як політичне явище, а самі вони з початком революції активно включилися у загальний ліберальний рух. В історіографії висловлювалась думка про близькість Д. Сигаревича до самостійників. Хоча жоден текст чи спогади не дають прямих підтверджень для такого висновку, а Д. Сигаревич був близьким до одеського осередку Радикально-Демократичної партії, такий компоненти самостійництва як заклик власного народу до самоорганізації, рішучої боротьби за свої права, відбитий досить чітко. Під час виборів до першої Державної Думи у грудні 1905 р. українські лідери С. Шелухін, І. Луценко, Д. Сигаревич, Ф. Шульга балотувалися за виборчим списком партії кадетів як представники української громади міста²³⁸. За згадкою А. Ніковського, Д. Сигаревича обрали багатьма голосами у число виборщиків до першої державної Думи, що він вважав проявом поваги до педагога з боку місцевих росіян²³⁹. Натомість цей висновок мемуариста підважує той факт, що, вважаючи громадську підтримку українців в Одесі недостатньою, кадети замінили напередодні голосування українських кандидатів на більш популярних представників від єврейської громади міста²⁴⁰.

Зрада російських лібералів стала додатковим стимулом до національної самоорганізації для одеських українців у товариство

²³⁷ Сигаревич Дм. Первый украинский митинг в Одессе // Южные записки. – 1905. – 16 октября. – С. 57-58.

²³⁸ Штерн С. Десятилетие к.-д. партии в Одессе (клички воспоминаний). – Одесса, 1915. – С. 3.

²³⁹ Василько А. Д. Сигаревич // Рада. – 1914. – 27 березня.

²⁴⁰ Назарова Е.П. Одесские кадеты у выборах кампаниях до Государственных Дум Российской империи // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: Наук. вісник: 36. наук. пр. – К., 2009. – Вип. 23. – С. 59-65.

«Просвіту», яке відразу з часу свого заснування наприкінці 1905 р. взяло курс далеко не лише на фольклорно-побутову діяльність. Д.Сигаревич увійшов до правління (виділу) «Просвіти». Членом «Просвіти» стала і його дружина. Він належав до числа найактивніших промовців. У 1906 – 1907 рр. прочитав 9 доповідей з літературознавства («Поет М. Старицький», «Значіння Т. Шевченка», «Т. Шевченко – поет»), історії («Кирило-Мефодіївське братство», «Митрополит Петро Могила», «Україна перед Хмельнищиною»), фольклористики («Про українських Кобзарів і кобзарські думи», «Народні думи і кобзарі (до співів кобзаря Пархоменка)» та етнографії («Про Галичину»)²⁴¹. Промова про Т. Шевченка в міській народній аудиторії з використанням живих картин (тобто німа вистава за участю акторів) українського села, в якій промовець наголосив на поєднанні в особі Т. Шевченка постатей простонародного Кобзаря та поета-інтелігента, була надрукована в українській одеській газеті²⁴². У 1906 р. Д. Сигаревич був одним з авторів листа до Ради професорів НУ за впровадження в освітній процес кафедр українознавства та викладання цих предметів українською мовою, який підписали 86 осіб. Зміст петиції більш нагадував рішучий ультиматум, в якому одесити засуджували нещодавню політику утисків українського народу²⁴³. Заява підготувала ґрунт для викладання в НУ у 1907 – 1908 рр. О. Грушевського, який вперше у практиці російсько-імперських університетів прочитав спецкурс з історії України українською мовою. Про прагнення Д. Сигаревича поширити свій вплив поза межі Одеси свідчить те, що у 1906 р. він опублікував 4 статті в уманській газеті, в якій висловив свої соціалістично-націоналістичні переконання²⁴⁴.

Діяльність Д. Сигаревича у «Просвіті», як і інших просвітян, була далеко не безпроблемною. У 1906 р. його постать опинилася в центрі скандалу з членом «Просвіти» І. Радецьким, який на одному з засідань у ксенофобському та шовіністичному дусі висловився про народи Галичини (імовірно, поляків та євреїв). Д. Сигаревич різко засудив цей виступ, напевно, не лише з гуманних міркувань, але й справедливо побачивши у них провокацію. І. Радецького та декількох його симпатиків виключили з організації. У відповідь ініціатор скандалу опублікував віршований пасквіль на «Просвіту», де, зокрема, називав Д. Сигаревича польським шляхтичем²⁴⁵. Не

²⁴¹ Одчот Українського товариства «Просвіта» в Одесі за 1906 рік. – Одеса, 1907. – С. 16; Одчот товариства «Просвіта» за 1907 рік. – Одеса, 1908. – С. 12.

²⁴² Вісті. – 1906. – № 4-5.

²⁴³ ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 11. – Спр. 26. – Арк. 93-96.

²⁴⁴ Народня українська школа // Народна польза. – Умань, 1906. – № 64; Українські товариства «Просвіта» // Народна польза. – Умань, 1906. – № 53; Націоналізація чи власність // Народна польза. – Умань, 1906. – № 50; Глухой край – глухие люди // Народна польза. – Умань, 1906. – № 63.

²⁴⁵ Одесское обозрение. – 1908. – 24 мая.

забарилася з репресіями і влада: у листопаді 1906 р. у квартирі Д. Сигаревича відбувся обшук, щоправда безрезультатний²⁴⁶. 13 грудня обговорення реферату про П. Могила заборонив поліцейський чиновник. У серпні 1907 р. його змусили разом з родиною залишити Одесу. Згадуючи про ці події, Б. Комаров зауважив, що Д. Сигаревич «найкращу пам'ять по собі залишив як енергійна, здібна до організаційної діяльності людина, що цю енергію і цю здібність обертала передусім на благо рідного краю. За це придбав собі почесне місце серед тих діячів, що в тяжкі часи підготовляв українську ниву в різноплемінній та зденаціоналізованій Одесі і тим поклали тут міцні підвалини для сучасної нашої національної праці»²⁴⁷.

Заключний період життя Д. Сигаревича пов'язаний з тодішньою Катеринославщиною – містами Кам'янське (сучасний Дніпродзержинськ) й Олександрівськ (Запоріжжя), що слід вважати фактичним засланням у «глуху» провінцію, незважаючи на те, що він здобув тут важливі педагогічні посади – викладача та завідувача приватної гімназії у Кам'янському, інспектора (1909–1911) та директора (1911–1914) Олександрівського комерційного училища²⁴⁸. Разом з ним викладала його дружина, яка залишилась на педагогічній ниві принаймні до 1917 р., коли відомості про неї обриваються. Недаремно Дніпрова Чайка вважала Д. Сигаревича лише променем у завжди сонному, млявому Олександрівську²⁴⁹. Д. Дорошенко теж зауважив, що як людина створена для великого культурного центру, жвавий, нервовий, увесь захоплений рідною справою, Д. Сигаревич знаходив мало ґрунту у напівнімецькому Олександрівську, про що неодноразово казав. Б. Комаров згадував про те, що в листі до М. Комарова він так писав про перебування у Кам'янському: «то була почесна зсилка з обов'язком тихо сидіти, нічого не говорити і не писати під страхом кожної хвилини бути позбавленим посади» (на жаль, сліди цього листування у великому епістолярному сегменті особового фонду М. Комарова відсутні). Натомість Д. Сигаревич з захопленням згадував про одеські часи.

І все ж й у Кам'янському педагог не втратив життєву енергію: організував оркестр, хор, гімнастику, педагогічний гурток. Більші перспективи перед ним відкрив перехід до Олександрівська. Сучасники пов'язували це передусім з тим, що комерційні гімназії були підпорядковані більш ліберальному міністерству торгівлі та промисловості. Тут він «зробився справжнім духовним батьком для своїх учнів, в яких старанно виховував людину в найкращому

²⁴⁶ Болдирев О. Одеська громада. – С. 116.

²⁴⁷ Комаров Б. Пам'яті Дмитра Сигаревича // Нові шляхи. – 1919. – 4 квітня.

²⁴⁸ Приднепровский край. – 1914. – 25 марта; Отклики жизни. – 1914. – 27 марта.

²⁴⁹ Дніпрова чайка. Знову плаче Україна (Пам'яті Д. Сигаревича) // Рада. – 1914. – 27 березня.

розумінні цього слова», заснував історичний учнівський гурток, розкопував з учнями стародавні кургани, виступав на сімейно-педагогічному гуртку міста Олександрівська, ювілеях місцевих діячів і загальновідомих письменників²⁵⁰, підтримував знайомство з Д. Дорошенком та Д. Яворницьким та іншими членами Катеринославської вченої архівної комісії, на засіданні якої 27 лютого 1911 р. виступив з доповіддю «Т. Шевченко jako народний поет». Не відмовився Д. Сигаревич і від націєтворчої суспільної діяльності: підтримував контакти з Олександрівською, Катеринославською та Львівською «Просвітами». В Олександрівському народному домі та бібліотеці читав лекції з історії. Лише смертельна хвороба не дозволила йому прочитати на початку 1914 р. реферат про Т. Шевченка у Катеринославі²⁵¹. У 1912 р. члени Товариства Українських поступовців провели в Олександрівську у приміщенні комерційного училища підпільний порайонний український з'їзд Катеринославщини²⁵².

Як автору Д. Сигаревичу вдалося вийти на загальноукраїнський і навіть загальноросійський рівень, адже його статті на педагогічні теми були вперше опубліковані у столичних журналах²⁵³, а стаття про М. Комарова – у київській газеті «Рада». У педагогічних статтях він як і на засіданнях ІФТ при НУ закликав до виховання загально освіченої людини, застосування образних методів навчання. Сьогодні теоретико-педагогічна спадщина діяча достатньо широко використовується відповідними спеціалістами²⁵⁴. В галузі українознавства він намагався реалізувати одеські творчі плани. У доповненому вигляді видав свою статтю про кобзарів²⁵⁵, проте, незважаючи на тривалу подвижницьку працю щодо популяризації кобзарства в сучасній історіографії про нього забули²⁵⁶.

Однак найважливішим завданням для Д. Сигаревича залишалось його давнє завдання написання біографії Л. Смоленського для галицької «Просвіти». Один з перших серед українських біографів він застосував метод анкетування знайомих свого вчителя. Один з варіантів анкети у

²⁵⁰ Сигаревич Д.Д. Тридцатилетие педагогической, общественной и литературной деятельности директора Александровского городского Коммерческого училища И. Я. Акинфиева. – Александровск, 1910. – 30 с.; Сигаревич Д.Д. О мотивах поэзии Чехова. – Александровск, 1910. – 13 с.; Сигаревич Д.Д. День памяти А. Толстого в Александровском коммерческом училище. – 1910. – 16 с.

²⁵¹ Рада. – 1914. – 20 лютого.

²⁵² Заруба В. Антін Синявський: життя, наукова та громадська діяльність (1866 – 1951). – Дн-к, 2003. – С. 110.

²⁵³ Сигаревич Д. О домашнем чтении по литературе // Вестник воспитания. – 1910. – № 6. – С. 109-122; Сигаревич Д. О методике и целях изучения иностранных языков в средней школе. (Заметки стороннего наблюдателя) // Вестник воспитания. – 1911. – № 6. – С. 156-171.

²⁵⁴ Беньковская. Т.Е. Развитие методики преподавания литературы с 1900 по 1949 гг.: Ист.-библиогр. аспект. – Диссерт. канд. педаг. наук. 13.00.02. – СПб, 1994. – 178 с.; Тимофеева Е.Н. Изучение биографии писателя как способ развития интереса учащихся к чтению художественных произведений. – Дис. ... к. пед. н. – 13.00.02. – СПб, 2011. – 315 с.; Михайлова А.П. Книга в системе воспитания подрастающего поколения в России, конец XIX – начало XX века. – Дис. ... к. пед. н. – 05.25.03. – М., 1999. – 198 с.

²⁵⁵ Сигаревич Д. О кобзарях. – Александровск, 1909. – 9 с.

²⁵⁶ Матяш І.Б. Українські народні думи: дослідження, видання, виконавці. Історичний нарис. Бібліограф. покажчик. – К., 2008. – 240 с.

листі автора до Є. Чикаленка від 3 травня 1913 р. дозволяє дізнатися про творчий задум Д. Сигаревича, що відзначався глибиною та відповідав сучасному біографічному дискурсу. Біографа цікавили: наукові праці героя; відомості про заснування одеської української громади і вступ його до неї; оптимізм, або як називав його С. – меліоризм, чи завше був основою духа С.?; Чи був в громаді фактичним робітником?; загально-філософські думки; українські історико-філософські думки, якій в С. був демократизм: чи український (народний) чи великоруський (народнический); як називати С.: українцем, або «украинофилом»; любив село або місто; чи вмів говорити з народом; відносини до родини: до жінки і дітей, а також останніх до нього; чи приходив до розуму після тяжкої останньої хвороби; чи був задоволений суспільними подіями, людьми, своїми переконаннями, нарешті, своєю долею; чи не бажав він іншої діяльності, долі і чи не було попиту до сього; знайомства і гостинність; характер його взагалі²⁵⁷. Смерть унеможливила реалізацію цього грандіозного задуму, лише частково окресленому у кількох статтях.

На Катеринославщині Д. Сигаревич захопився новою для себе темою: козакознавством, чому сприяло знаходження неподалік училища могили кошового Задунайської Січі О. Гладкого. Разом з відомим етнографом Я. Новицьким він відвідав місця Чортомлицької Січі²⁵⁸, планував подорож на місця Берестейської битви і готував статтю з описанням своїх мандрівок²⁵⁹. Символічно, що поховали Д. Сигаревича біля Дніпра під кам'яним хрестом запорізьких козаків²⁶⁰. Похорон діяча викликав широкий резонанс, супроводжуючись присутністю численних діячів з Одеси та Катеринославщини: від соратників покійного до міського голови. На його смерть відгукнулися некрологами одеські, олександрівські, катеринославські, київські видання. Показово, що саме Д. Сигаревич був згаданий у розпал боротьби одеських українців за свої національні права у 1919 р. в якості їх своєрідного духовного батька, а наприкінці 1920-х – на початку 1930-х зображений як передвісник свободи українців, яка, як помилково здавалося багатьом у добу українізації, вже здобута²⁶¹.

Найпроникливіше, хоча й не абсолютно вірно, оцінив постать Д. Сигаревича анонімний автор «Ради» (імовірно, С. Єфремов), який зарахував його до діячів, мало відомих широкому загалу поза межами міст, де вони працювали, не відомих публіцистів, белетристів, поетів, але в високій мірі корисних для українського громадянства своєю

²⁵⁷ ІР НБУВ. – Ф. 1. – № 35740.

²⁵⁸ Комаров Б. Пам'яті Дмитра Сигаревича // Нові шляхи. – 1919. – 4 квітня; ІР НБУВ. – Ф. Х. – Спр. 5069. – Арк. 6.

²⁵⁹ Д.Д. Сигаревич // Світло. – 1914. – № 7-8. – С. 98-101.

²⁶⁰ Синявський А. Д. Сигаревич // Синявський А. Вибрані праці. – К., 1993. – С. 111-116.

²⁶¹ Гордієвський Д.Д. Сигаревич (з нагоди 15-х роковин смерті). До історії українського руху в Одесі // Известия. – 1929. – 7 квітня.

організаційною працею. Як впливові члени українського суспільства своєю енергією вони давали змогу працювати й українським письменникам, вченим і публіцистам, але самі не записали своїх імен в історію народу, бо після них лишилось мало матеріальних документів, але будували, робили історію не менше, ніж відомі та прославлені сучасники²⁶². Сучасники вважали Д. Сигаревича автором лише кількох публікацій, окрім М. Гордієвського, який навів 19. Нами виявлено 27, але і цю цифру не слід вважати остаточною. Втім, справа не в кількості публікацій, а в тій великій ролі, що відіграв Д. Сигаревич передусім у такому важливому аспекті націєтворення як комунікативний, ставши зв'язковим між кількома ареалами української цивілізації. Не менш помітним є його внесок у просвітницько-дидактичний аспект як організатора молодіжного українського руху, передання молоді україноцентричної національної пам'яті. В цьому аспекті Д. Сигаревич став еманацією свого вчителя Л. Смоленського. Менш помітним був Д. Сигаревич як публіцист, хоча й тут він виявився автором знакової, бо першої україномовної, одеської пресової публікації. Вочевидь лише як дрібні планети в орбіті Д. Сигаревича виглядають три інших представники родини. Роль А. Сигаревич як дружини-помічниці була типовою для тогочасних українських націєтворців і її теж не слід недооцінювати. Значно активнішими за неї виявилися Л. Шелухина, К. Бондаренко, а Анна більше нагадує Л. Маркевич. Напевно, подібною була роль І. Сигаревич. В. Сигаревичу не вдалося сягнути поза межі ролі зв'язкового між братом та новонаверненими адептами українства. Загалом участь родини в українському націєтворенні є додатковим свідченням соціального та географічного поширення, омолодження та політизації українського національного руху на зламі XIX – на початку XX ст.

Oleksandr Muzychko

***Sygarevych's family in the Ukrainian national movement
at the end of XIX – the beginning of XX century***

The purposes of this article are to create a historical portrait of Sygarevyches' family, in particular, of Dmytro Dmytrovych Sygarevych (1868-1914), to give a definition of his place in the Ukrainian national movement, to make an analysis of his creative heritage. The conclusion is done, that D. Sygarevych was one of leaders of politicization process of the Ukrainian national movement. His living in Odesa, especially during 1905-1906 years, was the peak of his activity. D. Sygarevych was at the beginnings of the Ukrainian student's movement in Odesa, he promoted to acquaintance of wide sectors of society with the Ukrainian culture.

Key words: Sygarevych, Odesa, Ukrainian student's movement.

Олександр Музычко

***Семья Сигаревич в украинском национальном движении
конца XIX – начала XX века***

Целью статьи является создание просопографического исторического портрета семьи Сигаревич, прежде всего, Дмитрия Дмитриевича Сигаревича (1868 – 1914), в

²⁶² Памяти громадян // Рада. – 1914. – 27 березня.

частности, определения его места в украинском национальном движении, анализ его творческого наследия. Сделан вывод, что Д. Сигаревич был одним из лидеров процесса политизации украинского национального движения. Пиком его деятельности было время его проживания в Одессе, особенно 1905-1906 гг. Д. Сигаревич стоял у истоков украинского студенческого движения в Одессе, содействовал ознакомлению широких слоев общества с украинской культурой.

Ключевые слова: Сигаревич, Одесса, украинское студенческое движение.

Рецензент: Т.Г. Гончарук, д.і.н., професор (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова)

УДК 94(477.7):357.1-058.22:929Слабченко«19»

Людмила Новікова

ПРАВО НА ГІПОТЕЗУ У ДОСЛІДЖЕННІ ІСТОРІЇ КОЗАЦТВА: НА ПРИКЛАДІ ДОСВІДУ М. Є. СЛАБЧЕНКА (1882-1952)

У статті приділяється увага науковому доробку одеського історика М.Є.Слабченка (1882–1952), зокрема, тим гіпотезам, які були ним висловлені в різних працях з історії козацтва. Розглядається ставлення М.Є. Слабченка та його сучасників до гіпотези як до наукового методу, а також окремих дослідників до гіпотез у роботах цього історика.

Ключові слова: М.Слабченко, наукова гіпотеза, одеські історики, історія козацтва.

Історичні погляди одеського історика Михайла Слабченка (1882–1952) стали об'єктом спеціального наукового аналізу вже на самому початку його дослідницької біографії. Оцінки, часто достатньо гострі, методів та окремих висновків-гіпотез тоді молодого вченого з'явилися в рецензіях, зокрема, на його монографію «Малорусский полк в административном отношении» (1909), яку він, між іншим, хотів надрукувати українською мовою (звертає на себе увагу і використаний термін: не малоросійський а малоруський). У радянський період, у 1920-х рр., ця своєрідна традиція зберігалася. Не бракувало, як і в попередній період, критичних оцінок окремих гіпотез, які надавалися і об'єктивно, і були частково наслідком того, що тоді у сфері історичного дослідження існувало багато нашарувань відносин між істориками, конкуренція шкіл та дослідницьких центрів, окремих провідних дослідників. Про це свідчить, зокрема, листування М.Слабченка з О. Оглоблиним²⁶³. Вже в цей час виявляється сумнозвісна тенденція до надання негативних ярликів. З часу засудження М.Слабченка за справою СБУ, а також його історіографічних опонентів за цією справою або за іншою, як М.Грушевського, було фактично знищене розбудоване у 1920-х рр. середовище наукової критики і в цілому наукового життя в сфері історичного дослідження, що продовжувало традиції

²⁶³ Верба І. В моїх працях є самостійна, незалежна бунтівна думка: Вибрані листи Михайла Слабченка до Олександра Оглоблина // Вісник НАНУ. – 1997. – № 3-4.